

1.4 Óvissureikningar

Dæmi 17 Ef x hefur óvissu Δx , finnið óvissurnar í x^2 , $\sqrt{x}$, $1/x$, $1/x^4$, $\log x$ og e^x .

Dæmi 18 Nemandi skýtur sprengju með upphafshraða $v = 5,0 \pm 0,1 \text{ m s}^{-1}$ í þyngdarsviði þar sem $g = 9,81 \pm 0,01 \text{ m s}^{-2}$. Lendingarfjarlægðin mælist $d = 1,50 \pm 0,02 \text{ m}$. Gefið að skothornið hafi verið minna en 45° , finnið skothornið ásamt óvissu þess. Gerið ráð fyrir að allar óvissur séu óháðar.

1.5 Hvaða graf á ég að gera?

Dæmi 17 Hraði rafeindalosunar frá föstu efni í rafsviði E er gefinn með

$$R = \beta e^{-E/E_0},$$

þar sem β og E_0 eru fastar. Þessi formúla byggir á smugi. Ef E og R eru mæld, hvernig er hægt að línugera gögnin til að ákvarða β og E_0 ?

Dæmi 18 Gerum ráð fyrir að y og x séu ólínulega tengd með jöfnunni

$$y = bx + ax^2.$$

Til dæmis gæti þetta líkan komið upp fyrir gorm sem fylgir ekki alveg lögmáli Hooks. Með því að mæla x og y , hvaða línu má teikna til að ákvarða stuðlana a og b ?

Dæmi 19 [USAPhO 2012, A2] Í óvermnu ferli (adíabatískt) gildir að

$$PV^\gamma = \text{fasti},$$

þar sem γ er óvermnisstuðullinn. Rannsóknaraðili mælir þrýsting og hita gassins við mismunandi tímabil í adíabatísku ferli. Niðurstöðurnar eru gefnar í töflunni hér að neðan (miðað við margfeldi af P_0 og T_0):

Þrýstingur	1,21	1,41	1,59	1,73	2,14
Hiti	2,11	2,21	2,28	2,34	2,49

Ákvarðið gildi γ fyrir gasið með beinlínugrafi.

Dæmi 20 [USAPhO 2011, A2] Mjó, einsleit stöng með lengd L og massa $M = 0,258 \text{ kg}$ er hengd upp í punkti í fjarlægð R frá massamiðju sinni. Þegar stöngin er hreyfð örlítið og látin sveiflast um upphengipunktinn framkvæmir hún einfaldar sveiflur. Mæld er sveiflutíminn T sem fall af R . Hver er lengdin L ? Ekki þarf að taka tillit til skekkju í mælingum.

Tími sveiflu fyrir slíkt pendúl er gefinn með:

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{I}{mgR}} = 2\pi \sqrt{\frac{R^2 + L^2/12}{gR}}.$$

Mælingar á T og R eru gefnar í töflunni hér að neðan:

R (m)	0.050	0.075	0.102	0.156	0.198	0.211	0.302	0.387	0.451	0.588
T (s)	3.842	3.164	2.747	2.301	2.115	2.074	1.905	1.855	1.853	1.900

Dæmi 21 [INPhO 2018, Dæmi 7] Svar fyrir fræðilega: $v_w = \frac{d^2}{D^2} \sqrt{\frac{2\rho_w g}{\rho_a}} \sqrt{h}$ og $\sqrt{h} = \sqrt{h_0} - \frac{d^2}{D^2} \sqrt{\frac{\rho_w g}{2\rho_a}} t$.

Dæmi 22 [Tölvutilraun 2022 USAPhO]

1.6 Fermi-dæmi

Dæmi 23 Nokkrar spurningar um orku ljóseindar.

- (a) Áætlið fjölda ljóseinda sem venjuleg ljóspera sendir frá sér á hverri sekúndu. (Orka ljóseindar er $E = hf$, og tíðni tengist bylgjulengd með $c = \lambda f$.)
- (b) Sólin skilar geislunarorku með ljósstyrk 1400 W m^{-2} til jarðar. Næsta stjarna er í um það bil 4 ljósára fjarlægð. Gefið að þessi stjarna sé svipuð og sólin – hversu margar ljóseindir frá henni falla á augað þitt á hverri sekúndu?

Dæmi 24 Áætlið radius stærsta smástirnis sem þið gætuð stokkið frá og aldrei snúið til baka.

Dæmi 25 Þegar menn léttast er mest af þyngdartapinu vegna útöndunar á kolefni. Um 20% af loftinu í andrúmsloftinu er súrefni. Við inn- og útöndun umbreytist um 25% af súrefninu í koltvísýring.

- (a) Áætlið massa lofts sem fer í einn andardrátt.
- (b) Áætlið hversu mikla þyngd við missum daglega bara með því að anda.

Dæmi 26 Hversu langa línu getið þið skrifað með einum blýanti?

2. Afifræði

Dæmin eru byggð á [M1] [M2] [M3] [M4]. Lausnir: [M1Sol] [M2Sol] [M3Sol] [M4Sol].

2.1 Diffurjöfnur í eðlisfræði

Dæmi 27 Skoðum þunna ræmu með þykkt dy af lofti í hæð h yfir jörðu (botn ræmunnar). Látum $P(h)$ vera þrýstinginn við neðra borð ræmunnar og $P(h + dy)$ vera þrýstinginn á efra borð ræmunnar. Látum $\rho(h)$ tákna eðlismassa loftsins í hæð h yfir jörðu. Sýnið með því að nota kraftajafnvægið:

$$\frac{dP}{dh} = -\rho(h)g.$$

Notið síðan gaslögmálið til þess að sýna að:

$$\frac{dP}{dh} = -\frac{\mu g}{RT(h)}P$$

Þar sem að μ táknar mólmassa loftsins. Hitastigið breytist síðan línulega um 1°C fyrir hverja 200 m hækkun. Leysið diffurjöfnuna og ákvarðið þrýstinginn á toppi Everest.

Dæmi 28 [USAPhO 2012, B1] Ögn með massa m hreyfist undir áhrifum krafts sem líkist gormkrafti, nema krafturinn ýtir ögninni frá upphafspunktinum:

$$F = +m\alpha^2 x$$

Í venjulegri, einfaldri sveifluhreyfingu, er staðsetning agnar sem fall af tíma gefin með

$$x(t) = A \cos \omega t + B \sin \omega t.$$

Hér höfum við í staðinn:

$$x(t) = A f_1(t) + B f_2(t),$$

þar sem f_1 og f_2 eru viðeigandi föll.

- (a) Fölin $f_1(t)$ og $f_2(t)$ má velja af gerðinni e^{rt} . Hver eru tvö möguleg gildi r ?
- (b) Gera má ráð fyrir að ögnin byrji í $x(0) = x_0$ og með hraða $v(0) = 0$. Hvað er þá $x(t)$?
- (c) Önnur, eins ögn, byrjar í stöðu $x(0) = 0$ og með hraða $v(0) = v_0$. Það færir nær og nær fyrri ögninni með tíma. Hvert er gildið á v_0 ?

Dæmi 29 Bolta með massa m er kastað beint upp við tíma $t = 0$ með upphafshraða v_0 . Loftmótstaða verkar á boltann með krafti $F = -\alpha mv$.

(a) Leysið fyrsta stigs afleiðujöfnuna fyrir hraða boltans og sýnið að

$$v(t) = e^{-\alpha t} v_0 + \frac{g}{\alpha} (e^{-\alpha t} - 1).$$

(b) Ákvarðið tímann τ þannig að $v(\tau) = 0$. Þá er boltinn í hæstu hæð.

(c) Ákvarðið hæð boltans, $h(t)$, með því að tegra $v(t)$ og nota upphafsskilyrðið $h(0) = 0$.

(d) Hver verður mesta hæð boltans?

(e) Hvort eyðir boltinn meiri tíma á leiðinni upp eða niður?

(f) Er heildartíminn í lofti meiri eða minni en án loftmótstöðu?

(g) Finnið hraðann þegar boltinn kemur niður aftur í upphafshæðina. Er hann minni en v_0 ?

(h) Áætlið hámarkshæðina sem boltinn nær bæði með og án loftmótstöðu. Hversu mikil áhrif hefur loftmótstaðan á hámarkshæðina?

(i) Hvernig breytist hegðun $v(t)$ ef α er mjög lítið? Hvað ef það er mjög stórt?

Dæmi 30 Geislavirkar samsætur hrörna þ.a. heildarfjöldi atóma, $N(t)$, við tíma, t , uppfyllir diffurjöfnuna:

$$\frac{dN}{dt} = -\lambda N.$$

Ef það eru í upphafi N_0 atóm í geislavirka sýninu. Ákvarðið heildarfjölda atóma eftir tíma t .

2.2 Stöðujöfnur í einni vídd

Dæmi 31 (KoMaL 2019). Fallbyss A er staðsett á bjargbrún í 800 m hæð. Fallbyss B er á jörðinni í 600 m fjarlægð lárétt frá fallbyssu A. Fallbyss A skýtur kúlu lárétt í átt að B með hraða 60 m/s. Fallbyss B skýtur samtímis kúlu í átt að A með hraða 40 m/s. Munu kúlurnar rekast saman?

Dæmi 32 (Wang). Tveimur ögnum er sleppt á sama stað í frásu falli. Önnur ögnin hefur hraða v_1 til vinstri en hin v_2 til hægri. Finnið fjarlægðina á milli agnanna þegar hraðarnir þeirra verða hornréttir hvor á annan.

Dæmi 33 (Kalda). Tvö hringlaga form með geisla r skerast þannig að miðpunktar þeirra eru í fjarlægð a frá hvor öðrum. Ef annar hringurinn færir í átt að hinum með hraða v , hver er þá hraði skurðpunktunum?

Dæmi 34 (PPP 3). Bátur getur ferðast með hraða 3 m/s á kyrru vatni. Bátmaðurinn vill fara yfir fljót og lenda sem næst beint á móti upphafsstað sínum, þannig að heildarvegalengdin sem hann fer verði sem styst. Í hvaða stefnu á hann að róa ef straumhraði fljótsins er 2 m/s?

Dæmi 35 (Kalda). Kubbi er ýtt inn á lárétt færiband. Færibaldið hreyfist með hraðanum 1 m/s, og upphafshraði kubbsins er 2 m/s, hornrétt á stefnu færibandsins. Hver er minnsti hraði kubbsins miðað við jörðina meðan á hreyfingunni stendur? Sjá líka: [\[EuPhO 2023 Þýskaland, T2\]](#)

2.3 Kasthreyfing

Dæmi 36 Skoðum kasthreyfingu þar sem vindur veldur föstum láréttum krafti F . Undir hvaða horni þarf að kasta massa m til að hluturinn snúi aftur til kastara?

Dæmi 37 (EFPhO 2010) Vatnsúðari sprautar vatni með hraða v í allar áttir yfir hálfkúlu.

(a) Finnið heildarflatarmál jarðar sem vatnið nær að vökva.

(b) Í hvaða fjarlægð frá úðaranum verður jörðin blautust?